

«Dones i nenes primer?»: Algunes reflexions sobre gènere i risc ambiental*

David Saurí

Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Data de recepció: setembre 1993

Resum

En l'estudi dels riscos ambientals i, concretament, de la vulnerabilitat humana a calamitats naturals s'evidencien diferències de gènere entre grups socials pel que fa a l'impacte d'aquests fenòmens. En les següents línies es presenten dos exemples que il·lustren els lligams entre el funcionament de l'economia global, la participació en augment de la força de treball femenina en tasques de producció industrial i els riscos als quals aquesta a força de treball queda exposada durant el procés de producció.

Paraules clau: Dona, treball, indústria, risc ambiental.

Resumen. «*Mujeres y niñas primero?*»: *Algunas reflexiones sobre género y riesgo ambiental*

En el estudio de los riesgos ambientales y, concretamente, de la vulnerabilidad humana a calamidades naturales se evidencian diferencias de género entre grupos sociales en relación al impacto de estos fenómenos. En las líneas siguientes se presentan dos ejemplos que ilustran las relaciones entre el funcionamiento de la economía global, la participación en aumento de la mano de obra femenina en tareas de producción industrial y los riesgos a los que esta fuerza de trabajo queda expuesta durante el proceso de producción.

Palabras clave: Mujer, trabajo, industria, riesgo ambiental.

Résumé. «*Femmes et filles d'abord?*»: *Quelques réflexions sur du genre et le risque environnementale*

Dans les études sur les risques environnementaux et concrètement sur la vulnérabilité humaine face aux calamités naturelles, des différences au sein des groupes sociaux affectés sont mises en évidence. Dans les lignes qui suivent on présente deux exemples qui illustrent les relations entre le fonctionnement de l'économie globale, la participation croissante de la main d'œuvre féminine à la production industrielle et les risques auxquels cette force de travail se trouve exposée durant le processus de production.

Mots-clés: Femme, travail, industrie, risque.

* Text expressat en la taula rodona sobre «Diversitat i unitat en les experiències de les dones: Primer i Tercer Món, nord i sud d'Europa, la geografia compta?».

Abstract. «*Women and girls first?*»: *Some reflections on gender and environmental hazards*

The study of environmental hazards and, more specifically, of human vulnerability to natural and human-made calamities shows gender differences among social groups exposed to such phenomena. Two examples of this trend are offered, illustrating the relationships between the workings of the global economy, the increasing presence of women in industrial production and the hazards to which this labour force is exposed during the production process.

Key words: Women, work, industry, risk.

Voldria començar aquestes breus notes comentant una mica quins són els meus interessos pel que fa a la recerca en geografia i com penso que poden ésser rellevants per a les qüestions discutides en aquest número monogràfic de *Documents d'Anàlisi Geogràfica*. Gran part del meu treball es pot englobar dins del camp de l'estudi dels riscos ambientals. Particularment, he estat interessat a estudiar la vulnerabilitat humana a calamitats diguem-ne naturals, com les inundacions, emfasitzant les diferències entre grups socials pel que fa als impactes d'aquests fenòmens. He d'admetre que, com molts altres conreadors d'aquesta línia de recerca, he atorgat més atenció a diferències de «classe» que no a diferències de «gènere» o de qualsevol altra categoria social. Tanmateix, la dimensió gènere esdevé cada cop més important en els estudis sobre la problemàtica mediambiental. Així, sembla que hi ha actituds força diferents cap als riscos ambientals entre homes i dones. Cutter (1993), per exemple, assenyala com les dones fan costat amb molta més força que els homes a les polítiques i regulacions ambientals, especialment a les orientades al control de tecnologies controvertides com la nuclear, una qüestió que a casa nostra també ha notat Josepa Bru. D'altra banda, tenim cada cop més evidència empírica de què, especialment al món en desenvolupament, hom pot establir diferències de vulnerabilitat als riscos naturals en funció de gènere, edat i etnicitat, entre altres, categories fins ara força menystingudes. Manca encara una recerca més aprofundida, però que intenti contestar, per a a cada context estudiat, la munió de preguntes que vénen al cap com ara les següents: Hi ha diferències en el comportament d'homes i de dones enfrontats a problemes ambientals i quines implicacions poden tenir aquestes diferències en termes de vulnerabilitat? Fins a quin punt les relacions de poder dins la llar poden influir en l'adaptació d'homes i dones als riscos naturals? Quin és el paper que s'atorga a les dones en situacions d'emergència? Són tingudes en compte quan es planifiquen mesures per a combatre les calamitats naturals? Aquesta darrera qüestió és especialment important en el context africà, on les dones són creixentment responsables del gruix de la producció d'aliments (Dankelman i Davidson, 1988). La resposta a aquestes preguntes i a d'altres pot ampliar els àmbits de contacte entre dues àrees poc impregnades fins ara una de l'altra.

Potser el tema que ha rebut més atenció al seminari ha estat el del treball i la ocupació de les dones. Aquí també penso que és necessari l'establiment de

línies de recerca conjuntes. En aquest sentit, voldria presentar breument dos exemples d'episodis recents que poden il·lustrar alguns lligams entre el funcionament de l'economia global, la participació en augment de la força de treball femenina en tasques de producció industrial i els riscos als quals aquesta força de treball queda exposada durant el procés de producció.

El primer cas tingué lloc a la primavera de 1993 en un d'aquests països que ara hom anomena «dragons» amb motiu del seu ràpid creixement econòmic i l'agressivitat amb la qual conquereixen els mercats mundials d'articles de consum. Una fàbrica de joguines del sud de Tailàndia es veié afectada per un incendi de grans proporcions que causà la mort d'entre 300 i 500 persones, la major part de les quals eren dones, i dones molt joves. Aquest episodi fa palesa una sèrie de fets prou coneguts, com són el paper crucial de la força de treball femenina en l'èxit de molts dels «nous països industrials» de l'Àsia, la vulnerabilitat de les condicions de treball a la perifèria de l'economia global a riscos per a la salut i, per tant, la càrrega desproporcionada que han de patir les dones en aquest àmbit.

Tanmateix, més enllà d'aquestes apreciacions força clares, hi ha un conjunt de matisacions que requeririen una recerca més aprofundida. Per exemple, sovint es destaca com les empreses multinacionals són les principals responsables d'aquesta vulnerabilitat en augment al risc industrial característica dels països del Sud. Disposem de certes evidències que fan força simplista aquesta afirmació. A Tailàndia, per exemple, el permís per l'apertura d'una instal·lació industrial nova requereix la posada en pràctica d'un conjunt de mesures ambientals i ocupacionals. Aquest requeriment s'accepta i s'implementa per part de les empreses estrangeres per raons bàsicament d'imatge, però també per motius de minimització del risc financer que suposaria un accident per a l'empresa (indemnitzacions, costos legals, etc.). El control i seguiment de les mesures de seguretat, però, s'ha de deixar en mans de les autoritats nacionals, les quals l'efectuen amb una laxitud considerable (Brown, Himmelberger i White, 1993). Per tant, caldria relativitzar força aquesta culpabilitat intrínseca amb la qual sovint s'estigmatitza les multinacionals. D'altra banda, també tenim evidència empírica en augment que va en contra de la imatge, també força estesa, de les dones com a actores passives en aquests drames. Cal tenir en compte que, en alguns països de l'Àsia del sud-est, com a la mateixa Tailàndia, la força de treball femenina té, en general, uns bons nivells educacionals i que la resistència organitzada envers abusos en matèria de salaris i condicions de treball no és un fenomen desconegut (Porpora, Lim i Prommas, 1989).

El segon cas que voldria comentar va passar molt més a prop de casa nostra. A l'estiu del 1992 saltaren a les pàgines dels diaris espanyols les primeres notícies del que després es coneixeria amb el nom de la «síndrome Ardystil» (nom de l'empresa d'estampació tèxtil mitjançant aerografia on es registraren les primeres víctimes). Durant la segona meitat de 1992 i l'any 1993, aquesta malaltia, que en casos extrems desembocà en fibrosi pulmonar i aturada de l'activitat respiratòria, causà la mort de sis treballadores i en va afectar prop de dues-centes més. La causa encara no s'ha pogut determinar amb certesa, fet que en uns

primers moments despertà vells fantasmes en el si de la societat espanyola com el tristement famós cas de l'oli de colza de l'any 1981. Aviat, però, es determinà que, probablement, la contracció de la malaltia tenia lloc mitjançant l'exposició contínua a substàncies químiques altament tòxiques (clorur de vinil i oxid d'etilè, entre altres) i components de diversos productes emprats en l'estampat de tèxtils a pistola.

El context d'on sorgí la «síndrome Ardystil» il·lustra prou bé, al meu parer, alguns dels temes que més s'han destacat en aquest seminari. Primer, cal destacar la localització de les empreses afectades a la província d'Alacant (bàsicament a Cocentaina i a Alcoi) on hi ha una bossa d'economia submergida molt important en els sectors tèxtil, calçat, joguines, etc. Segon, és característic el caràcter sovint familiar d'aquestes empreses, que funcionen fora de qualsevol mecanisme de regulació per part dels poders públics, especialment pel que fa a les condicions de treball. En aquest sentit, resulta simptomàtic que l'empresa Ardystil fos sancionada i tancada per no complir la normativa de contractació de personal, però no per les deficientes condicions del procés de producció. Tercer, és corrent també la presència majoritària de dones en aquestes indústries de l'estampació i en moltes altres dels circuits de l'economia informal. El resultat de l'encadenament d'aquestes tres condicions és prou conegut. Els llocs de treball a l'economia informal, en gran part ocupats per dones, no són tan sols els més precaris i de retribució més baixa, sinó molt probablement també els més perillosos en termes de riscos laborals. En un context, en aquest cas, d'economia desenvolupada, sorgeixen preguntes per a les quals convindria trobar resposta. Per exemple, fins a quin punt les repetides crides a la flexibilització dels mercats de treball i un deteriorament dels drets laborals (ja presents dins l'economia informal però que es poden manifestar també a l'economia regulada) pot comportar un increment dels riscos ambientals als llocs de treball? Qui en resultarà més exposat en termes de gènere? Hem de continuar pensant amb els homes quan parlem de treballs perillosos o hem de començar a qüestionar aquesta interpretació?

Els dos casos breument exposats aquí presenten similituds i diferències. Tots dos fan referència a dones, generalment molt joves, que treballen en entorns perillosos. També il·lustren el procés de feminització de la força de treball industrial a nivell global i el fet que les dones estan patint una proporció creixent dels riscos derivats de les activitats manufactureres. A més a més, potser també ens hem de plantejar la futilitat d'establir una clara divisòria en les condicions de treball segons si ens trobem en països «centrals» o «perifèrics», els primers més atents a qüestions de salut i seguretat que els segons. En tot cas, probablement fóra més interessant examinar les diferències a nivell de característiques de les unitats productives, la política «ambiental» seguida per part de cada empresa i l'atmosfera de regulació pública de les condicions de treball.

Així mateix, els exemples de Tailàndia i Alacant ofereixen, sens dubte, diferències que, en gran part, poden obeir a la història i als ritmes de la industrialització diferents en els dos llocs, així com a les distintes formes de pro-

ducció industrial i concentració de la força de treball (en grans unitats o en multitud de petites empreses) i al paper de la regulació pública de l'activitat industrial. En qualsevol cas, a mesura que les dones entren cada cop més en l'esfera productiva, sovint en condicions precàries, els costos induïts pels riscos ocupacionals experimentaran probablement un cert canvi de direcció des dels homes cap a les dones. La recerca d'aquestes qüestions en diversos contextos geogràfics penso que té prou potencial com per constituir una via d'aproximació entre els estudis de gènere i els estudis de riscos.

Bibliografia

- BROWN, H.S.; HIMMELBERGER, J.J.; WHITE, A.L. (1993). «Development-environment interactions in the export of hazardous technologies: A comparative study of three multinational affiliates in developing countries». *Technological Forecasting and Social Change*, 43(2), p. 125-155.
- CUTTER, S.L. (1993). *Living with Risk. The Geography of Technological Hazards*. Londres: Arnold.
- DANKELMAN, I.; DAVIDSON, J. (1988). *Women and Environment in the Third World*. Londres: Earthscan i IUCN.
- PORPORA, D.V.; LIM, M.H.; PROMMAS, U. (1989). «The role of women in the international division of labour: the case of Thailand». *Development and Change*, 20(2), p. 269-294.